

УДК 331.5

П. П. Мазурок, канд. екон. наук, доц.,
А. Г. Панчук, канд. екон. наук, доц.,
Криворізький економічний інститут КНЕУ

НОВІ РОБОЧІ МІСЦЯ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Теоретично обґрунтовується економічна категорія «ефективні робочі місця», використовується методологічний підхід для визначення орієнтованої щорічної вартості відтворення одного нині діючого в Україні робочого місця, здійснено аналіз відтворювальних процесів людських ресурсів, порівняннями строків окупності сукупних витрат, функціонуючого капіталу, динаміки потенційного ВВП країни.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: робочі місця, безробіття, ВВП, зайнятість.

Останнім часом все більшу увагу вчених-економістів привертають питання, що досліджують інфраструктуру та інституційні основи соціально-трудових відносин, трансформаційні процеси на ринку праці в перехідній економіці. Серед них такі: шляхи підвищення рівня зайнятості, зокрема в сільській місцевості і депресивних районах, забезпечення належної оплати праці, удосконалення форм соціальної підтримки незайнятих та ін. [2—5].

Однак поза увагою колег залишаються питання забезпечення реструктуризації державних підприємств із залученням інвестицій для розвитку бізнесу у виробничій сфері на умовах проведення модернізації застарілих виробництв, економічного заохочення підприємців до створення нових робочих місць, розвитку гнучких форм зайнятості, збереження діючих ефективних і відновлення робочих місць з неповним робочим часом. Потребують теоретичного уточнення та узагальнення сама економічна категорія «ефективні робочі місця», способи та інструменти виміру, оцінки їх вартості створення, збереження діючих та ефективності використання.

Метою дослідження являється: вивчення особливостей функціонування рідкісних, кількісно обмежених видів економічних ресурсів та факторів виробництва (зокрема, людських ресурсів) та пов'язаних з ними різноманітних форм та засобів прояву суспільного поділу праці як існування конкретизованих робочих місць; розробка методологічних підходів до вимірювання сукупних витрат при створенні нових і збереженні діючих робочих місць, оцінки їх вартості відтворення та ефективного використання; аналіз їх місця та ролі в боротьбі з безробіттям та бідністю, забезпеченні належної оплати праці, соціально-економічному розвитку країни.

Суспільний поділ праці являється ключовим фактором зростання суспільної продуктивності праці, джерелом соціально-економічного розвитку. Він не тільки визначає структуру та організаційну побудову продуктивних сил, а й базові виробничі відносини, що виникають між суб'єктами господарювання.

Означене поняття виявляє себе в співіснуванні різних видів конкретної, *уособленої* праці та місць, де відбуваються робочі процеси. До ознак, що визначають сутність категорії «робоче місце», відносяться: певні знаряддя праці, які застосовуються у виробничому процесі; певні предмети праці, на які спрямовуються дії виробника; специфічна технологія конкретного виробництва; кваліфікація і професійна підготовка працівника; визначений результат виробництва (товар, послуга — прибуток).

Якісний стан названих ознак з плином часу змінюється. Сучасні нововведення в економіці пов'язані з появою комп'ютерних технологій, мобільних засобів зв'язку, впровадженням у виробництво біотехнологій. Тому зміст і наповнення категорії поширюється, включає кількісні та якісні зміни у її відтворенні.

Спеціалізація, кооперування та комбінування виробничих процесів є різноманітними *виокремленими* організаційно-економічними формами реалізації суспільного поділу праці і виявляють вплив на характер означених відтворювальних процесів. Так, одні із створюваних робочих місць існують у матеріальній сфері (тут кінцевий продукт виступає як товар). Інші нові робочі місця з'являються в нематеріальній, — де виготовлений продукт виступає як платна послуга, яка на відміну від товару одночасно виробляється та споживається. І, нарешті, крім галузевого існує територіальний суспільний поділ праці, що визначає виробничу спеціалізацію і специфіку організації робочих місць у тих чи інших регіонах країни.

Таким чином, спираючись на відомі теоретичні положення, можна тлумачити: *робочі місця як категорія позитивної економіки — це уособлена, конкретизована організаційно-економічна форма реалізації суспільного поділу праці, ознаками якої являється певний технологічний спосіб поєднання у визначеній території працівником елементів засобів виробництва на основі кваліфікації і професійної підготовки з метою отримання прибутку і задоволення потреб споживачів.*

Для визначення орієнтовної щорічної вартості відтворення одного нині діючого в Україні робочого місця пропонується використати наступний методологічний підхід:

1. Умовна вартість робочого місця (або продуктивність його щорічного використання — вартість ВВП на одного зайнятого)

вимірюється як відношення вартості валового внутрішнього продукту, створеного за господарчий період в країні, та відповідної чисельності зайнятого в суспільному виробництві населення.

2. Річну вартість ВВП пропонується визначати як суму вартості внутрішнього валового продукту та чистого експорту товарів та послуг у національній валюті. При цьому величина національної вартості чистого експорту являє собою різницю між експортом та імпортом, перерахованих по поточному валютному курсу.

3. Чисельність зайнятого населення країни необхідно вираховувати по етапам і наступним чином: а) слід визначити кількість економічно активного населення як різницю між середньорічною кількістю наявного та неактивного населення країни (дітей та пенсіонерів); б) показник економічно активного населення потрібно зменшити на величину осіб, безпосередньо не приймаючих участь у суспільному виробництві (студентів, армії, міліції, засуджених, психічно хворих тощо) та величину зареєстрованих державними службами зайнятості і незареєстрованих безробітних.

4. Ефективність використання нового робочого місця, його окупність слід визначати як відношення річної вартості валового внутрішнього продукту, створеного економічно зайнятим працівником, та вартості сукупних капітальних і поточних витрат, що пов'язані з його створенням.

5. Величину сукупного приросту кінцевої вартості товарів та послуг, що буде отриманий в країні за рахунок створення нових робочих місць, необхідно визначати як різницю між потенційним ВВП (створеним, скажімо, впродовж наступних п'яти років) та фактичним ВВП, що взятий за базу вимірювання.

Нижче наведені вихідні фактичні дані — основні показники економіко-демографічного розвитку України за 2004 р. [6]. На їх основі здійснені розрахунки та проведені оцінки і аналіз вартості створення нових, ефективності використання діючих робочих місць в країні.

Реальний ВВП (у незмінних національних цінах базового періоду), експорт та імпорт товарів і послуг, чистий експорт України в минулому році відповідно становили (млрд грн): 346, 201, 164, 37. Звідси *обсяг реального ВВП* (див. методику) дорівнював 383 млрд грн.

Демографічна ситуація країни в минулому році була надзвичайно складною і визначалась такими даними (млн осіб): кількість наявного населення — 47,3; неактивного (діти та пенсіонери) — 22,6; економічно активного — 26,7, у т. ч. 6,1 — незайнятого в суспільному виробництві. Із загального числа незайнятих на обліку у державній службі зайнятості перебувало 1,0 млн гро-

мадян. Тільки впродовж 2004 р. кількість наявного населення України зменшилась на 341,6 тис. осіб, у т. ч. 97,8 % за рахунок його природного скорочення.

За офіційними даними, рівень зареєстрованого безробіття, розрахований стосовно кількості населення працездатного віку, в цілому на 1 березня 2005 р. в країні становив 3,6 %. Показник розрахований за удосконаленою методологією, яка враховує діючу демографічну структуру населення та методику розрахунку рівня безробіття за методологією МОП. В ній рівень зареєстрованого безробіття визначається як відношення чисельності безробітних, зареєстрованих в державній службі зайнятості населення, до середньорічної чисельності населення працездатного віку. Якраз саме величиною цього показника підтверджується достовірність запропонованої вище методики, можливість її використання в дослідженні проблеми.

На основі приведених вище даних підрахований *показник кількості зайнятого населення в Україні*, що становить 20,6 млн осіб. Його величина досить наближена до реальної кількості діючих робочих місць в країні. Вона не більша, можливо, навіть менша за них. Адже деякі зайняті особи на протязі календарного часу могли працювати в різних місцевостях та на різних роботах.

Також наголосимо, що деякі названі демографічні показники також мають оціночні величини і потребують певних уточнень. Так, із 14,5 млн пенсіонерів, а це 30,6 % від наявного населення країни, помітна їх частина продовжує займатися трудовою діяльністю повний, а частіше неповний календарний робочий час. Деякі діти старших вікових груп приймають участь у посильній суспільно-корисній праці. Студенти за межами навчального процесу нерідко зайняті в суспільному виробництві. Значній працездатній частині населення законодавством дозволено займатися сумісництвом. Помітно зменшує чисельність зайнятого населення тимчасова міграція вибулих осіб працездатного віку на заробітки за межі України. Так, сьогодні за кордоном, по різних оцінках, працює від 1—3 до 7 млн українців, що становить 10—20 % працездатного населення країни! [5]. Частка засуджених та незареєстрованих службами зайнятості безробітних також може приймати участь у виробництві товарів та послуг тощо.

Шляхом поділу величини ВВП на кількість зайнятих у суспільному виробництві визначено *вартісне продуктивне навантаження на одне умовно діюче в Україні робоче місце*, яке становить 18,6 тис. грн. Якщо ж річну вартість ВВП співставити з кількістю наявного населення країни, то буде визначено інший, більш відомий показник — *величину реального ВВП на душу населення*: 8,1 тис. грн або

\$1,5 тис. Звідси, *величина продуктивного навантаження одного діючого робочого місця в сучасній Україні приблизно в 2,3 рази більша від показника річної душової вартості ВВП.*

Рівень та динаміка показника продуктивного використання кожного робочого місця знаходяться під впливом багатьох різнонаправлених чинників. Важливе значення при вимірюванні обсягів ВВП має *рівень цін*. Що стосується України, то в 2004 р. її реальний ВВП виріс на рекордні 12,5 %, а середньорічна інфляція склала 8,8 %. У 2003 р. український ВВП збільшився на 9,4, а в 2002 р. — на 5,2 %. При цьому товари споживання подорожчали, відповідно, на 5,2 і 0,8 % [5]. Тому слід обов'язково враховувати інфляційний процес та використати в аналізі реальні зміни фізичного обсягу товарів та послуг.

Реальна вартість ВВП, передусім, залежить від кількості зайнятих у суспільному виробництві, а ще в більшій мірі — від продуктивності їх праці. Зростання продуктивності суспільної праці забезпечують *інвестиції*, які собою являють збільшення обсягу та якості функціонування в країні капіталу. Вони відіграють провідну роль у соціально-економічному житті, оскільки приводять до збільшення в країні робочих місць, національного обсягу виробництва та забезпечують економічне зростання та соціальний захист населення.

Інвестиції поділяються на ті, які йдуть на відновлення (реінвестування) робочих місць, і ті, які спрямовуються на їх розширення та більш продуктивне використання. При цьому *інвестиційні рішення* в умовах розвитку робочих місць ґрунтуються на співставленні вигод від інвестицій (норми очікуваного чистого прибутку) і витрат (процентної ставки).

Для зростання обсягів реального ВВП в Україні потрібно започаткувати глибоку структурну перебудову економіки країни, включити передусім її виробничо-інвестиційну та науково-технічну складові. Модернізація виробничої сфери має формуватися на новій економіці — *економіці знань*, що базується на сучасних інформаційно-комунікаційних технологіях відповідно до світових провідних тенденцій соціально-економічного розвитку. Тому в найближчі роки головним завданням економічної політики нового уряду залишатиметься: *«забезпечення динамічного економічного зростання України переважно за рахунок науково-технологічних чинників та підвищення продуктивності факторів виробництва»* [1].

Але при незмінній дії вказаних вище чинників, величина зайнятих в країні є чи не вирішальним із них. *Зайнятість як діяльність* пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб громадянина, яка приносить йому дохід у грошовій чи іншій фор-

мі. Вона являє собою систему економічних відносин з приводу забезпечення працівників робочими місцями та визначення форм участі їх у суспільному виробництві.

Крім зайнятості розрізняють і повну зайнятість, яка означає використання у виробництві всіх придатних економічних ресурсів і достатність робочих місць для усіх тих, хто бажає і здатний працювати. Таким чином, повна зайнятість — не тільки важливий фактор соціального захисту населення в трудовій сфері, вона є соціальною гарантією високоефективного використання трудових ресурсів суспільства.

З зайнятістю тісно, але не прямо пов'язане і *безробітне населення*. Безробітними є працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають підходящої роботи, зареєстровані у державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу та здатні приступити до неї.

В умовах економічної кризи, спаду виробництва зайнятість населення скорочується, а рівень безробіття відповідно зростає, ростуть і економічні втрати від нього як наслідок недовикористання виробничих ресурсів. Так, американський економіст *А. Оукен дослідив*: якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний рівень на 1 %, то відставання обсягу ВВП щодо потенційно можливого становить 2—2,5 %. Або скажімо так, стосовно нинішніх умов України зниження на 1 % (з 3,6 % до 2,6 %) лише числа офіційно зареєстрованих безробітних (відповідно забезпечення робочими місцями 280 тисяч осіб) збільшить обсяг потенційного ВВП країни на 7,7 — 9,6 млрд грн.

Однак безробіття — це не тільки економічне лихо, воно завдає також великих соціально-психологічних збитків: знижує рівень життя працівника, завдає йому морально-психологічних травм, знижує кваліфікацію, приводить до втрати самоповаги тощо. Рівень зареєстрованого безробіття на початок 2005 р. в цілому по країні становив 3,6 %, разом з тим його диференціація за регіонами склала від 7,9 % у Тернопільській області до 0,4 % у м. Києві (або в 20 разів!).

Тому потрібна дійова державна система заходів щодо *регулювання безробіття*. В Україні за 2004 р. послугами державної служби зайнятості скористалися 2,9 млн не зайнятих трудовою діяльністю громадян. Кількість вільних робочих місць і вакантних посад на початок цього року в Україні досягли 166,5 тис., що на 20,0 % більше, ніж рік тому (а потрібно щорічно їх створювати 1 млн або в 6 разів більше). Проте це не зменшило напругу на ринку праці. *Навантаження незайнятого населення на 1 вакансію* збільшилося за минулий рік на одну особу і станови-

ло шість чоловік. З Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття тільки протягом січня 2005 р на допомогу по безробіттю було витрачено 83,4 млн грн [6].

І нарешті, якщо щорічне виробництво національного продукту, що приходить на одне діюче робоче місце, порівняти з сукупними витратами капіталу на його формування, то буде отриманий *показник окупності витрат*. Середня величина таких витрат у цілому по Україні має помітний діапазон коливань — від 50 тис. грн до 500 тис. грн. Так, наприклад, по даним акад. В. Семиноженка, створення робочого місця на таких підприємствах, як «Криворіжсталь», коштує біля 60000 доларів США («ЗН», № 11, 2005). На КГМК у 2004 р. працювали 56 тис. працівників і змінилися власники, 93 % його вартості було продано по заниженій ціні — за 4,26 млрд грн. Звідси, вартість продажу одного діючого робочого місця на комбінаті склала 81,8 тис грн при його реальній вартості понад 300 тис. грн. У результаті від недооцінки власності державі нанесені значні матеріальні збитки, які на основі судових рішень мають відшкодувати нові власники. Якщо ж, стосовно КГМК, співставити інвестиційні рішення та вигоди від інвестицій (прибуток за рік становив понад 2 млрд грн) і витрати на діючі робочі місця, то окупність таких витрат в першому випадку дорівнюватиме 4,4 роки, в другому — 12,6 років.

У завершення результатів дослідження підрахований економічний ефект від створення на протязі п'яти років в Україні 5 мільйонів робочих місць (при незмінному рівні продуктивності суспільної праці). Він становитиме 84 млрд грн і збільшить обсяг реального ВВП до 468 млрд грн або на 22,2 %.

Пошук шляхів якісного оновлення усіх сторін українського суспільства, здійснення його широкомасштабної соціально-економічної перебудови в контексті вимог і викликів 21 століття приводить до висновку — провідна роль тут належить створенню нових та збереженню діючих ефективних робочих місць. Робоче місце як категорія базується на уособленні, конкретизації організаційно-економічних форм існування суспільного поділу праці і має певні технологічні ознаки, що досліджені в теоретичному аспекті. Започаткована методика оцінки створення нових і використання діючих робочих місць, яка виявляє вплив на їх ефективність зміни динаміки обсягу національного продукту та кількості зайнятих. Вона і складає певну наукову новизну в підходах до дослідження проблеми. Практичне значення названої методики підтверджено аналізом відтворювальних про-

ресурсів, порівняннями строків окупності сукупних витрат функціонуючого капіталу, динаміки потенційного ВВП країни тощо.

Література

1. Економіка України за січень—грудень 2004 р. // Урядовий кур'єр. — 2005. — № 15. — С. 1, 5—6.
2. *Кораблін С.* Нелюбима Монетарне гальмування інфляції... // Зеркало тижня. — 2005. — № 11. — С. 8.
3. «Назустріч людям». Програма діяльності Кабінету Міністрів України // Урядовий кур'єр. — 2005. — № 26. — С. 6—12.
4. *Мазурок П. П.* Соціально — інституціональні основи формування ринку праці в Україні. Монографія. — К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2005. — 425 с.
5. *Мазурок П. П., Панчук А. Г.* Соціальні аспекти реформування ринку праці України // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. — Випуск 185. — С. 753—760.
6. *Філіпенко А. С.* НЕП: як не випасти із глобального цивілізаційного поступу // Урядовий кур'єр. — 2005. — № 10. — С. 6—7.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2005

УДК 330.83

О. М. Кудласевич, аспірантка
кафедри історії економічних вчень
та економічної історії КНЕУ

ВПЛИВ НАУКОВИХ РОЗРОБОК М. І. ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО НА СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ ПІДПРИЄМНИЦТВА Й. А. ШУМПЕТЕРА

У статті розкривається проблема становлення та розвитку підприємництва у працях М. Туган-Барановського та вплив його розробок на розвиток теорії підприємництва Й. А. Шумпетера.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: підприємництво, підприємці.

Світовий досвід господарювання показує, що підприємництво — головний важіль розвитку і важлива складова ринкової економіки, яка активно впливає на темпи економічного зростання, структуру та якість ВВП. У країнах з ринковою економікою підприєм-